

**ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕ И ТРАНСПОРТ
КАТО СПОМАГАТЕЛНИ ГЛАГОЛИ
В БАЛКАНСКИ И СКАНДИНАВСКИ ЕЗИЦИ**

Хетил Ро Хауге
Университет в Осло

**VERBS OF MOVEMENT AND TRANSPORT AS AUXILIARIES
IN BALKAN AND NORDIC LANGUAGES**

Kjetil Rå Hauge
Oslo University

Abstract. The article deals with constructions with a desemanticized verb TAKE + coordinating or subordinating conjunction + verb in two Balkan languages, Turkish and Bulgarian, and in three Scandinavian languages – Norwegian, Danish and Swedish. It shows that Bulgarian uses two verbs for TAKE, *vzemam* and *chvashtam* while the Scandinavian languages use only one: *ta/ta/tage*, and that there are considerably more semantic and/or syntactic restrictions on these constructions in the Scandinavian languages. Tendencies in Scandinavian informal prose, however, indicate a certain amount of relaxation of these restrictions.

Keywords: auxiliation, desemantization, Bulgarian, Turkish, Norwegian, Danish, Swedish

Тематиката може да се илюстрира със следните прости примери:

(1) а. ... рано или късно ще *хвана да си купя* един Лексус (Twitter)

б. Котката *взе, че задряма*..... (Twitter)

Тези употреби на *хващам/хвана* и *вземам/взема* имат еквиваленти в скандинавските езици и се проявяват като резултат от един процес, наречен „auxiliation“ („спомогателстване“) от Т. Кутева (Kuteva 1999). При този процес основното значение на глаголите „избледнява“ и те се употребяват в същите контексти, в които се срещат и спомогателните глаголи, вж. примерите у Кутева:

(2) а. Дрехите *седят и събират* прах

б. Той *лежи и мързелува* цяла година вече

в. Врабчетата *стоят и чуруликат* вън на оградата (Kuteva 1999).

Т. Кутева дава примери с глаголи за положение (*седя/стоя/лежа*) в български, руски, в някои от германските езици (с изключение на британски английски) и в няколко азиатски, африкански, австралийски и американски езика.

Конструкции като датската *Han sidder og skriver* ‘той седи и пише’ са сравнени с английския present progressive, *he is writing*, още през 1881 г. (Storm 1881, цитиран от Ross, Lødrup 2017). Освен „прогресивния“ клас от спомогателни глаголи има и „пер-

фективен“ клас, донякъде подобен на свършения вид в славянските езици, с глагола TAKE. Този клас е описан за романските езици, но присъства и в много други езици (Coseriu 1966). От посочения клас в българския има два глагола: *вземам/взема* (Кънчев/Kanchev 2010) и *хващам/хвана* (Костова/Kostova 2015).

В скандинавските езици от посочения клас участва само единият глагол, със значение ‘вземам’: *ta/ta/tage* (норв./шв./дат.) Скандинавските еквиваленти на *хващам/хвана*, *gripe/gripa/gribe* не се включват в тези конструкции.

Скандинавските конструкции са с няколко семантично-синтактични ограничения, които не са налице в българския език. 1) Конструкцията с *ta/ta/tage* не се допуска при действащ неодушевен подлог (Vannebo 2003: 172):

- (3) а. *Vinden tok og økte i styrke
 вятърът взе и се увеличи в мощност
 б. *Veien tok og svingte
 пътят взе и зави

В българския език такова ограничение не съществува:

(4) а. [...] **пътят хвана да се издига** по хълма (Ив. Вазов, *В недрата на Родопите*)

 б. **тия супер луни** нещо през ден **взеха да се случват**... някаква нова мода ще е... (Twitter)

 в. Добре, че поднових разходките, че **дънките взеха да ми стават** тесни (Twitter)

 г. Щом **слънцето хвана да залязва** (П. Хитов, *Как станах хайдутин*)

2) В скандинавските езици конструкцията не се употребява при подлог със семантична роля EXPERIENCER (пример 5) за разлика от българския език (ба–в):

- (5) *Hun tok og følte at det var galt (Vannebo 2003: 172)

 тя взе и чувства че то беше нечестно

(6) а. Рязко **взе да ми писва** от идиоти в последния работен ден (Twitter)

 б. И на мен **взе да ми става** коледно (Twitter)

 в. **Хвана да му се струва**, че тайнствената фигура има очертанията на Емексиз Пехливана (Ив. Вазов, *Под игото*)

3) Конструкцията също не е допустима при страдателен залог (пример 7). Подлогът трябва да е със семантичната роля AGENT, т.е. действащ одушевен подлог. Докато за българския език това изискване не важи (8):

- (7) *Hun tok og ble påkjørt (Vannebo 2003: 172)

 тя взе и бе блъсната

(8) [...] пратих мъжа си за картофи, а него **взе, че го блъсна** кола. - И сега какво ще правиш? - Ами нещо с ориз сигурно... (виц, Twitter)

В много редки случаи се срещат изключения с пасивни конструкции в скандинавската неформална проза (пример 9):

(9) Men frågan är väl om inte Bella *tar och blir presenterad* av SAIK i dag på eftermiddagen? (Twitter)

‘Но въпросът е дали Бела не вземе и бъде представена от САИК днес следобед?’

В няколко български диалекта *хващам* има значението ‘започвам’:

(10) а. **фаштъм, фана** [...] 7. Започвам; фатъм. *Фана дъ вѣли*. (П. Ив. Петков, Еленски речник)

б. **ватъм, фатъм, ват’ъ, фат’ъ** [...] 5 Със съюз дъ и следващ глагол: *започвам*. *Вънъвъ там дъ се бийът* (Т. Бояджиев, Речник на говора на с. Съчанли, Гюмюрджинско)

Това диалектно значение се отразява в по-старата литература, но не у всички автори:

Ив. Вазов, <i>Под игото</i>		З. Стоянов, <i>Записки по българските въстания</i>	
Конструкция	Брой случаи	Конструкция	Брой случаи
<i>започ- да</i>	0	<i>започ- да</i>	79
<i>поч- да</i>	2	<i>поч- да</i>	72
<i>хван- да</i>	24	<i>хван- да</i>	2
<i>хващ- да</i>	0	<i>хващ- да</i>	0

Павликянският ръкопис от 1773 г., № НБКМ 778 (44 500 думи, 268 500 знака) от Петър Ковачев Царски представлява преразказ на Новия Завет (Абаджиева/Abadzhieva 2017). В него има 85 случая на *fan- da* + глагол и никакви следи от основите *(за)поч-* или *нач-*:

(11) а. *Osahat setose dobi Issukras, slezoha od Nebe mlogo Anghele, i fanaha da pejat, da svirat*

б. *Pak fana da hortuva sas teh, i receim: [...]*

в. *Issukrasse kaci na Sveti Petrovat kaik, i fana da prikazova na halkat*

г. *Tazi xena' poklonise na Issukrasta, i fana damuse moli*

Освен в конструкции с *да* + глагол, *хващам/хвана* се употребява в диалектите и като непреходен глагол и с подлог, означаващ метеорологично или природно явление (студ, вятър и др.):

(12) а. **фаштам/фана** [...] 5. настъпва, идва (за зима, студ) *Ако не фане стут* (М. Сл. Максимов, Лексиката на ихтиманския говор)

б. **фаштам/фана** [...] 5. настъпва, идва (за зима, студ). *Голем стут фана* (Д. Евстатиева, Лексиката на говора в с. Тръстеник, Плевенско)

в. **фатъм, фаш’тъм; фат’ъ** [...] 4. За природни явления: дъжд, сняг, зима и др. – настъпва, идва, започва. *Фат’иха д’ъжд’уви*. (М. Вачева-Хотева, С. Керемидчиева, Говорът на село Зарово, Солунско)

„Метеорологичното“ значение е отбелязано и в РСБКЕ като четиринадесетото значение под заглавката **хващам**:

(13) 14. Разг. За време, сезон и под. – започвам, наставам, настъпвам. *Зима идва, лошо време хваща*. П. Р. Славейков. *След Богоявление хвана тежка зима*. Йовков.

В съвременния турски език се употребява същата конструкция:

(14) ABD'deki *kar fırtınası aldı* (в. „Navadis“ 10.02.2013)

САЩ-енска сняг буря взе

Освен това има и в турския език конструкции, подобни на вече разгледаните български и скандинавски, с глаголният корен *tut-* ‘вземам; държа’ и със съчинителния съюз *da* ‘и’. В тези конструкции на корена на десемантизирания първи глагол се слага наставката *-ip/-ıp/-up/-ü* (според вокалната хармония, или обобщено: *-IP*). Тази наставка има функция, подобна на тилдата (~) в лексикографията: ако в един хърватско-български речник видим „**zakonik** *m* кодекс | **sastaviti** ~ да съставя кодекс“ ние знаем, че за да пишем „да съставя кодекс“, на хърватски ще трябва да погледнем назад към заглавката и да заместим тилдата с нея: „*sastaviti zakonik*“. При турската наставка обаче трябва да погледнем напред в текста (или да изчакаме в речевия поток глагола след съчинителния съюз *da*):

(15) a. *neresinden tutup da düzeleyim* cidden bilmiyorum (Twitter)

откъде взем-IP и да оправям наистина не знам

‘Наистина не знам откъде да взема да оправя [това]’

б. *Bağırıp ağlıyarak gitti* (Twitter)

вик-IP плачейки отиде

‘Отиде си, викайки и плачейки’

Псевдоеквивалент на превода на (15б) може да е: ‘Отиде си, викайки и плач~’ или: ‘Отиде си, вик~ и плачейки’.

На този фон може да се формулира малко спекулативната хипотеза, че наличието на *хващам/хвана* със сравнително абстрактното значение „започвам“ може да е било стъпка по пътя към десемантизираните употреби. Това условие е липсвало в скандинавските езици и затова там се срещат само десемантизирани употреби на еквивалента на *вземам*: *ta/ta/tage*.

Хващам е глагол, чието основно значение е конкретно и означава движение на част на тялото. Този български глагол участва в няколко синтактични контекста: 1) в позиция, подобна на тази на спомагателен глагол, където е с десемантизирано значение; 2) като синоним на сравнително абстрактния глагол *започвам*; като в двата случая синтактичният контекст е различен: в първия е със съюз *да* + втори глагол в сегашно време, а във втория – при семантично ограничен клас подлози – е непреходен глагол. Това би могло да обясни големия брой на ограничения в северните езици в сравнение с българския – ако става въпрос за по-ранен стадий на развитие.

Всъщност в скандинавските езици не липсва и значението ‘започвам’, но е малко по-различно – то се открива в сложните глаголни форми с предлога за направление *til* ‘в’ плюс маркера за инфинитивната форма *a* плюс самата инфинитивна форма (16а–б):

(16) a. Traktor tok til å brenne (nrk.no 26.06.2015)

трактор взе PREP INF гор-

Трактор започнал да гори

б. Han tok til å synge (в. „Aftenposten“ 14.01.2012)

той взе PREP INF пей-

Той започнал да пее

Вече и в социалните медии се наблюдават нарушения на някои от ограниченията, споменати при примери 3 – конструкции с *ta og* + глагол могат да имат неодоушени подлози, названия на компютърни програми:

(17) a. programmer som tar og konverterer .mov filmer (Twitter)

програми които вземат и конвертират .mov филми

б. Den tar og forbedrer stereoperspektivet (Twitter)

Той [усилвателят] взема и подобрява стереоперспективата

Дали това е показател на ново развитие? Бъдещето ще покаже.

Цитирана литература

- Coseriu 1966:** Coseriu, E. “Tomo y me voy”: ein Problem vergleichender europäischer Syntax. – In: *Vox Romanica*, 1966, № 25, 13–55. <http://doi.org/10.5169/seals-21235>.
- Kuteva 1999:** Kuteva, Tania A. On ‘sit’/‘stand’/‘lie’ auxiliation. – In: *Linguistics*, 1999, № 37 кн. 2, 191–213.
- Ross, Lødrup 2017:** Ross, Daniel; Lødrup, Helge. SIT as a progressive marker in pseudocoordination? Handout at Workshop on Pseudo-Coordination and Multiple Agreement Constructions, Venice, Italy, 2017.
- Storm 1881:** Storm, Johan. *Englische Philologie: Anleitung zum wissenschaftlichen Studium der englischen Sprache*. Heilbronn: Verlag von Gebr. Henninger, 1881.
- Vannebo 2003:** Vannebo, K. *Ta og ro deg ned noen hakk: on pseudocoordination with the verb ta ‘take’ in a grammaticalization perspective*. *Nordic Journal of Linguistics* 2003, 26:2, 165–193.
- Абаджиева 2017:** Абаджиева-Йорданова, М. *Павликянската книжнина от XVIII век в историята на българския език*. Докторска дисертация, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, 2017 [20.11.2018] <http://zdrasti.info/magdalena-stefanova-abadjieva-jordanova-pavlikyanska-ta-knijnin.html>. (Abadjieva-Jordanova. M. Paulician literature of the 18th century in the history of the Bulgarian language. Doctoral dissertation, Institute for Bulgarian language “Prof. Lybomir Andrey-chin“, Bulgarian Academy of Sciences.) [20.11.2018] <http://zdrasti.info/magdalena-stefanova-abadjieva-jordanova-pavlikyanskata-knijnin.html>.
- Костова/Kostova 2015:** Костова, Н. Глаголни неологизми и съответни имена за действия в българския език, *Български език*, 2015, 62:2, 48–57. (Kostova, N. Verbal neologisms and corresponding action nouns in the Bulgarian language, *Bulgarian language* 2015, 62:2, 48–57.)
- Кънчев 2010:** Кънчев, И. Семантика, типология и произход на конструкцията *вземам/взема че (та, и)* + глагол от свършен вид. – В: *Съпоставително езикознание/Contrastive Linguistics*, 2010, 25: 3, 1–5. (Kanchev, I. Semantics, typology and the origin of the construction *vzemam/vzema che (ta, i)* + perfective verb. *Contrastive Linguistics*, 2010, 25: 3, 1–5.

Kjetil Rå Hauge
Department of Literature, Area Studies and European Languages
PO Box 1003 Blindern
N-0315 Oslo, Norway
k.r.hauge@ilos.uio.no